

اجتهاد و سیاست

در آمدی بر فقه حکومتی در جمهوری اسلامی ایران

رضا خراسانی
از تالیفات دانشگاه شهید بهشتی

نشر مخاطب

تابستان ۱۳۹۶

خراسانی، رضا، ۱۳۵۳ -
 اجتهاد و سیاست: درآمدی بر فقه حکومتی در جمهوری اسلامی ایران/ رضا خراسانی.
 تهران: نشر مخاطبه، ۱۳۹۶.
 ۲۲۰ ص
 978-600-5750-48-5

فیفا
 کتابنامه
 درآمدی بر فقه حکومتی در جمهوری اسلامی ایران.
 علوم سیاسی (فقه سیاسی)
 (Political science Islamic law)
 اسلام و دولت -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۴
 Islam and state -- Iran -- History -- 20th century
 اسلام و سیاست -- ایران -- قرن ۱۴
 Islam and politics -- Iran -- 20th Century
 ۱۳۹۶ ۴۸۸ع/۶/۱۹۸BP
 ۳۷۹/۲۹۷
 ۳۷۶۸۴۷۴

سرشناسه
 عنوان و نام پدیدآور
 مشخصات نشر
 مشخصات ظاهری
 شابک
 وضعیت فهرست نویسی
 یادداشت
 عنوان دیگر
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 موضوع
 رده بندی کنگره
 رده بندی دیویی
 شماره کتابشناسی ملی

نشر مخاطب

عنوان: اجتهاد و سیاست: درآمدی بر فقه حکومتی در جمهوری اسلامی ایران

نویسنده: رضا خراسانی

صفحه‌آرا: ایلا کاظمی

طراح جلد: الهه کاظمی

ناشر: مخاطب

نوبت چاپ: اول / تابستان ۱۳۹۶

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۸۵۰۰ تومان

۰۹۱۳۳-۸۷۳۳۳

دفتر مرکزی: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، ابتدای جماران جنوبی، برج ۲۰۱، واحد ۳، تلفن: ۰۲۱ ۶۶۸۵۸۲۲۵

پست الکترونیکی: www.mokhatab1400@gmail.com

www.mokhatabbook.com

مراکز پخش:

تلفن: ۰۲۱ ۶۶۹۷۶۶۵

تهران، خیابان ۱۲ فروردین، بین روانمهر و نظری، بین‌بست حقیقت‌پلاک ۴، واحد ۴، کتاب آوا

تلفن: ۰۲۱۶۶۴۹۰۲۰۹

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خ اردیبهشت (منیری جلوبند) خ لیلی‌تژاد ک درخشان، مرکز توزیع کتاب توحید نقش

مراکز فروش:

تلفن: ۰۲۱ ۶۶۴۰۴۱۱۰

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بازارچه کتاب، پلاک ۱۲، انتشارات چاپخش

تلفن: ۰۲۱۶۶۴۰۶۲۸۷

تهران، میدان انقلاب، نیش خیابان منیریه (جاوید) تالار بزرگ کتاب، پلاک ۳۲ کتابفروشی آرمان علم

فهرست مطالب

۷ مقدمه
۱۳ فصل اول: کلیات، مفاهیم و روش
۱۳ ۱. مفاهیم
۱۵ ۱-۱ فقه
۱۶ ۲. فقه سیاسی
۱۷ ۱-۳. اجتهاد
۱۸ ۱-۴. دولت
۱۹ ۱-۵. ماهیت و چسبندگی شریعت
۲۲ ۱-۵-۱. جامعیت و کمال شریعت
۲۵ ۱-۵-۲. فهم اجتهادی فقها از شریعت
۲۶ ۱-۵-۳. تقسیم احکام شریعت
۲۸ الف: احکام فردی
۲۹ ب: احکام اجتماعی
۳۰ ۱-۶. ادبیات حق و حکم در فقه سیاسی
۳۱ تمایزات حق و حکم در فقه شیعه
۳۳ ۲. روش تحقیق
 ۳. تطبیق روش: کاربرد روش تفسیری در فهم اجتهادات سیاسی فقیهان معاصر (فقه حکومتی).
۴۱
۴۲ ۳-۱: شناخت و فهم قواعد اجتهادی متون فقها (فقه حکومتی).

۱. استخدام روش تفسیری در فهم اجتهادات فقها در چگونگی توجیه، تبیین، تحلیل و تفسیر آموزه‌ها..... ۴۲
۲. استخدام روش تفسیری در فهم چگونگی استنباط و آموزه‌های صحیح در اجتهادات فقهای فقه حکومتی..... ۴۴
۱. تحولات و بحرانهای سیاسی - اجتماعی..... ۵۰
۲. نظم سیاسی حاکم بر جامعه..... ۵۱
۱. بیانها و ایدئولوژیهای فکری و سیاسی..... ۵۲
- جمع بندی..... ۵۲
- فصل دوم: رختخت فقه حکومتی در جمهوری اسلامی..... ۵۵**
- مقدمه..... ۵۵
۱. مبانی اجتهادی فقه حکومتی..... ۵۷
- ۱-۱. اعتقاد به جامعیت اسلام و شریعت (فهم اجتهادی شریعت در فقه حکومتی جمهوری اسلامی)..... ۵۷
- ۱-۲. نظریه خطابات قانونیه و چگونگی تبیین حکام در فقه حکومتی جمهوری اسلامی..... ۶۰
- ۱-۳. احکام شرعی در فقه حکومتی..... ۶۷
- ۱-۴. احکام حکومتی..... ۶۹
- ۱-۵. همنشینی حق و حکم در فقه حکومتی..... ۷۶
۲. تأسیس فقه حکومتی در جمهوری اسلامی..... ۷۸
- ۲-۱. مکتب صاحب جواهر و فقه حکومتی در جمهوری اسلامی..... ۷۸
- ۲-۲. چیستی فقه حکومتی (جمهوری اسلامی و گذار به فقه حکومتی)..... ۷۹
- ۲-۳. نسبت فقه سیاسی و فقه حکومتی..... ۸۰
- ۲-۴. موضوعات و مسائل فقه حکومتی..... ۸۳

- ۲-۵. گذار از فقه فردی به حکومتی در راستای تحقق شریعت..... ۸۴
۳. مختصات روشی فقه حکومتی (روش شناسی فهم اجتهادات فقها در چارچوب فقه حکومتی جمهوری اسلامی)..... ۸۷
- ۱-۳. تفاوت در رویکرد اجتهادی فردی واجتماعی: محوریت فرد در مقابل محوریت اجتماع..... ۸۷
- ۲-۳. تفاوت در اجتهاد بر مبنای اصالة الاباحه واصالة الحظر: گذار از احتیاط‌گرایی در مسایل اجتماعی..... ۹۱
- ۳-۳. تفاوت در مواجهه با نص: پرهیز از تفسیر‌گرایی در مقابل توسعه معنای نص (تفسیر‌گرایی)..... ۹۲
- ۱-۴. تفاوت در کاربرد تقیه: از محوریت تقیه در فقه سیاسی کلاسیک تا عبور از تقیه در فقه حکومتی..... ۹۳
- ۳-۵. تفاوت در مورد حق وحکم..... ۹۵
- ۳-۶. تفاوت در منابع اجتهاد..... ۹۶
- ۳-۷. تفاوت در رویکرد امام‌نهادی به فقه..... ۹۶
- ۳-۸. تفاوت در توجه به مقتضات زمان و مکان..... ۹۸
- ۳-۹. تفاوت در محوریت فرد در مناسبات: از فرد و دولت..... ۹۹
- ۳-۱۰. توجه به مصلحت و مصالح اسلام..... ۱۰۰
- ۳-۱۱. توسعه قلمرو دین به عرصه‌های اجتماعی و اداره جامعه..... ۱۰۲
- ۳-۱۲. تفاوت در فهم حکومتی از نصوص و روایات..... ۱۰۲
- ۳-۱۳. تفاوت در میزان مراجعه به اصول عملیه..... ۱۰۴
- ۳-۱۴. تفاوت در گسترش و کاربرد قواعد فقهی..... ۱۰۵
- ۳-۱۵. تفاوت در کارآمدی فقه و احکام تولید شده در تأمین نیازهای نظام سیاسی..... ۱۰۶
- ۳-۱۶. تفاوت در توجه به ملاکات احکام..... ۱۰۶
- ۳-۱۷. تفاوت در توجه به بعد اجرایی احکام..... ۱۰۸
- ۳-۱۸. تفاوت در میزان مسئولیت فرد و دولت در تحقق شریعت..... ۱۰۹

- جمع‌بندی ۱۱۰
- فصل سوم: مناسبات فرد و دولت در فقه حکومتی جمهوری اسلامی ۱۱۳
- مقدمه ۱۱۳
- مسئولیت فرد و دولت در تحقق شریعت در فقه حکومتی جمهوری اسلامی ۱۲۰
۱. عوامل و مؤلفه‌های اجتهادی موثر بر چگونگی اجرای شریعت ۱۲۲
- ۱-۱. توجه و تأثیر زمان و مکان در تولید و اجرای احکام شریعت در فقه حکومتی جمهوری اسلامی ۱۲۲
- ۲-۱. تولید و اجرای احکام شریعت ۱۲۶
- ۳-۱. بر مبنای قواعد فقهی (قاعده حفظ نظام) و تأثیر آن در تولید و اجرای احکام شریعت ۱۳۶
- ۴-۱. شریعت به مثابه قانون در فقه حکومتی جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰
- ۱-۴-۱. وجوب التزام به قانون به مثابه حکم شرعی ۱۴۵
- ۲-۴-۱. تبدیل احکام به قانون، ره‌یاد مجلس و قانونگذاری ۱۴۶
- ۳-۴-۱. اقسام قانون در جمهوری اسلامی ۱۴۸
- ۴-۴-۱. احکام ولایی و کیفیت اجرای احکام ۱۵۰
۲. وظایف و مسئولیتهای فرد در تحقق شریعت در جمهوری اسلامی در چارچوب فقه حکومتی ۱۵۲
- ۱-۲. تقدم فرد (مردم) بر دولت در جمهوری اسلامی ۱۵۲
- ۲-۳. دولت‌سازی ۱۵۳
- ۳-۲. نظریه خطابات قانونی به مثابه مبنایی برای مشارکت و مسئولیت فرد ۱۵۷
- ۴-۲. امر به معروف و نهی از منکر ۱۵۸
- ۵-۲. نظریه انقلاب و مسئولیت فرد ۱۶۰
- ۶-۲. انتخابات و مسئولیت فرد ۱۶۱

- ۱۶۵ حق نظارت و مسؤلیت فرد
- ۱۶۷ مسؤلیت دولت در اجرای شریعت
- ۱-۳. ماهیت احکام و قوانین اسلامی و لزوم اجرای آن توسط نهاد دولت (اجرای بخش اجتماعی احکام شریعت) ۱۶۹
- ۲-۳. توقف اجرای احکام اجتماعی شریعت بر وجود حکومت ۱۷۱
- ۳-۳. اجرا و اقامه عدالت توسط دولت ۱۷۲
- ۴-۳. مسؤلیت دولت در حفظ نظام و کیان اسلامی ۱۷۳
- ۱۷۵ جمع‌بندی
- ۱۸۵ منابع و مآخذ
- ۱۸۵ منابع عربی و فارسی
- ۲۰۵ منابع انگلیسی
- ۲۰۷ نمایه

مقدمه

تحول و نواندیشی در دوره معاصر از یک سو با تسری نگاه اجتهادی به حوزه اجتماع و سیاست و طرح پرسش‌های جدید از منظر اجتهاد فقهی، می‌تواند بخشی از دغدغه‌های جامعه دینی جهان اسلام به طور عام و ایران معاصر به نحو خاص را پاسخ گوید. زیرا فردگرایی اجتهاد فقیهان گذشته، میراث فقهی و فکری مسلمانان را از وجود تئوری‌های اجتماعی و سیاسی مستند به اجتهاد فقیهانه محروم کرده بود. عملاً فقهی فرد محور را که پاسخ‌گوی نیازهای صرفاً فردی است، محور تاملات فقیهان بود. در سوی دیگر این چرخش و نواندیشی در حوزه فقه سیاسی در دوره معاصر جز با تحول و درونی‌سازی روش و شیوه اجتهاد فقیهان امکان‌پذیر نیست. چه روش برخورد با منابع و نصوص در روش اجتهاد و نظریه‌پردازی تاثیرگذار است. با این وجود نمی‌توان مکاتب و رویکردهای قدیم و جدید فقهی را خارج از پارادایم فقهی دانست بلکه این رویکردها در عین اشتراکات فراوان، تفاوت‌هایی نیز داشته‌اند. نکته مهم در نگاه آنان در قلمروی سیاست و احکام اجتماعی معطوف به آن نمایان است. بر این اساس می‌توان گفت نگاه فردگرایانه، جمع‌گرایانه و یا نگاه نظام‌مند و نظریه‌ای به اجتهاد فقهی، جملگی متأثر از روش اجتهادی فقها است. به عبارت دیگر اصل نخست در تحول و نواندیشی نظریه‌های فقهی جدید و گذار از رویکردهای سنتی به معاصر، به روش اجتهادی فقها بر می‌گردد. رویکرد فقه حکومتی محصول این چرخش‌ها و تحولات روش‌شناختی در دوره معاصر بویژه پس از انقلاب اسلامی در ایران است. دستگاه فقهی - سیاسی‌ای که داعیه تنظیم و ترسیم ساختارها،

قواعد و قوانین معطوف به زندگی سیاسی در جمهوری اسلامی را داشته و به مثابه چارچوب حکمرانی، احکام ناظر به زندگی سیاسی را صادر می‌نماید.

از سوی دیگر پرسش از سعادت بشر و نحوه ایصال به آن، و نیز فاعلیت و عاملیت انسان در ساختن زندگی سیاسی در راستای کسب سعادت از پرسش‌های حوزه اندیشه سیاسی است. لکن در سپهر اندیشه سیاسی اسلام در کنار مقوله فرد، دولت نیز تکالیف مهمی در سعادت انسان مسلمان دارد. در نظام سیاسی اسلام آنچه این دو متغیر را در کنار یکدیگر قرار می‌دهد متغیر دیگری به نام شریعت است زیرا تعامل متقابل فرد و دولت حول شریعت شکل می‌گیرد. از این رو پرسش از رابطه فرد و دولت در تحقق شریعت از مسایل بنیادین دانش‌های سیاسی اسلامی است که پژوهش‌های بنیادینی را طلب می‌کند. همچنین تعیین حدود وظایف و تکالیف فرد و دولت در قبال شریعت در نظام سیاسی و نیز سازوکارهای اجرایی و عملی آن موجب شکل‌گیری مباحثات و مسافشات در حوزه تئوری‌های فقهی است که در پارادایم معاصر ظرفیت‌های جدیدی برای فقه و اجتهاد ایجاد نموده که این مهم نیازمند کاوش‌هایی با ژرفای بیشتر است. از آنجا که فقه به مثابه دست‌نهی شناسایی و تولید احکام و قواعد زندگی انسان مسلمان در عرصه‌های مختلف فردی و اجتماعی پرداخته و احکام الزام‌آوری تولید می‌کند و لاجرم شرایط امکان و نتایج خاصی در ساحت اندیشه و عمل انسان مسلمان بر جای می‌نهد. بدین ترتیب بسیاری از پرسش‌های مستحدثه جامعه اسلام به دستگاه فقه و اجتهاد عرضه شده و توقع صدور حکم دارند. پاسخ اجتهادی فقیهان نیز در هر سطح تاریخی با تکیه بر مبانی و رویکردهای اجتهادی خود عرضه شده است به نحوی که علاوه بر اسراکات فروعی، اختلافات روشی، آنان را در رویکردهای مختلفی قرار می‌دهد.

فقه اسلامی به ویژه فقه شیعه که سال‌های زیادی از سیر تکاملی خود را خارج از دایره حکومت مشروع پیموده است از سوی برخی متهم به ناسازگاری با مقتضیات و نیازهای زمان گردیده است. از سویی پس از پیروزی انقلاب اسلامی که اسلام با حضور عملی در قدرت سیاسی و قرار گرفتن فقه شیعه بر کرسی حکومت، مدیریت جامعه را بر عهده گرفته است و از سوی دیگر برخی پرسش‌های بنیادینی که قاعدتا فقه سنتی با آن مواجه نبوده است اما امروزه

با در دست داشتن قدرت سیاسی و حکومت، پاسخ گویی به این پرسش‌ها ضرورت می‌یابد. اهمیت موضوع در آن است که با گذشت نزدیک به چهار دهه از استقرار جمهوری اسلامی در ایران و تأسیس نظام سیاسی مبتنی بر شریعت اسلامی و مساعی تسل حاضر برای بازیابی سنت اسلامی و سازگاری با مفهوم جدید زندگی اسلامی همراه با دغدغه اصالت و معاصرت، هنوز برخی از پرسش‌های بنیادین لاینحل و یا از شفافیت تئوریک برخوردار نیست؛ از این‌رو انتقادات جدی از سوی طرفداران و یا منتقدان به نظام اسلامی وارد می‌شود. آنچه اهمیت موضوع را مضاعف می‌کنند تعیین حدود وظایف و تکالیف فرد و دولت در قبال اجرای شریعت در نظام سیاسی اسلامی از جمله جمهوری اسلامی ایران در دو ساحت نظر و عمل و همچنین سازوکارهای اجرایی و عملی آن است که در حال حاضر از ابهام برخوردار است همچنین از آنجا که بیشتر این مباحث و مناقشات در دوره جدید در حوزه تئوری‌های فقهی است و بازگشت به گذشته هم خروجی پارادایم جدید و نادیده انگاشتن شرایط و نیازهای انسان مسلمان معاصر است از این‌رو کاویدن بصرع و پارادایم معاصر که ظرفیت‌های جدیدی برای فقه و اجتهاد ایجاد نموده است اهمیت بررسی آن را جدی‌تر نموده است. با این همه و به رغم انتشار نمونه‌هایی از جستارهای معاصر در این باب هنوز بخشی از پرسش‌ها که در زمره اندیشه شیعه است بی‌پاسخ و یا از ابهام برخوردار است. این مهم امروزه با حضور چشمگیر فرد مسلمان در ساحت اجتماع و سیاست از یک سو و تأسیس استقرار دولت اسلامی از سوی دیگر اهمیتی مضاعف یافته است. و از آن‌جا که لازمه تحقق کامل شریعت در جامعه اسلامی، تعیین مجری شریعت است بدین سان پرسش از نسبت و وظایف فرد و دولت در تحقق شریعت وارد گفت و گوهای فقهی گردیده و رویکردهای مختلف فقهی همچون فقه سلطانی، فقه مشروطه، فقه النظریه و فقه حکومتی و... بنا بر مبانی فکری و اجتهادی خود درصد پاسخ به آن برآمدند که این پژوهش می‌کوشد موضوع فوق را تنها در چارچوب فقه حکومتی (حاکم بر جمهوری اسلامی) بررسی و تحلیل نماید. نقطه تمرکز تحقیق بر اجتهادات فقهای شیعه در دوره معاصر بویژه اجتهادات و مکتوبات امام خمینی (ره) استوار است، و تلاش می‌کند اجتهادات آنان را در این موضوع فهم نموده، بررسی نماید.

پرسش اساسی کتاب حاضر این است که مختصات و ویژگی‌های فقه حکومتی در جمهوری اسلامی چیست؟ و در چارچوب آن چه نسبتی میان وظایف فرد و دولت در تحقق شریعت وجود دارد؟

در پاسخ نگارنده می‌کوشد با تکیه بر مفروض دانستن موارد ذیل: ۱- مناسبات فرد و دولت در اندیشه سیاسی اسلام حول شریعت شکل می‌گیرد. ۲- تحقق و اجرای کامل شریعت در ابعاد فردی و اجتماعی در سایه تشکیل حکومت اسلامی صورت می‌گیرد. ۳- در اندیشه اسلامی دین و دنیا، دین و سیاست، دنیا و آخرت، ماده و معنا مکمل یکدیگر و بلکه لازم و ملزوم هم هستند. لذا سیاست بدون شریعت همچون جسم بدون روح است. ۴- اسلام از جامعیت برخوردار است از این رو رابطه و بقی بین عقل و دین، دین و سیاست، دین و دنیا و فرد و سیاست وجود دارد. ۵- در ساحت اندیشه سیاسی اسلام دستگاه‌ها و دانش‌های عملی همچون فقه سیاسی و فقه حکومتی تنظیم کننده روابط فرد، دولت، شریعت و... است. ۶- در فقه شیعه دستگاه‌های گوناگونی وجود دارد که ضمن اشتراکات فراوان، اختلافاتی نیز از حیث روشی با یکدیگر دارند که پیامدهایی مهمی در حوزه فقه سیاسی به همراه دارند. فرضیه‌ای طراحی نموده و متن حاضر را در راستای آن سامان دهد بدین سان فرضیه نگارنده این است که: فقه حکومتی به مثابه چارچوبی برای حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران علاوه بر اشتراکات فراوان، دارای مختصات روش شناختی خاصی است که آن را از سایر رویکردهای فقهی-سیاسی متمایز و ممتاز می‌سازد. در چارچوب فقه حکومتی اختیارات، وظایف و تکالیف فرد توسعه می‌یابد. به گونه‌ای که میان وظایف فرد و دولت در تحقق شریعت یک نسبت تعاملی وجود دارد. بر این اساس فرد دولت‌ساز اما دولت زمینه‌ساز تلقی می‌شود. وظیفه فرد اجرای شریعت است اما این تکلیف را با تاسیس دولت می‌تواند به طور کامل‌تری به انجام رساند.

جهت بررسی و آزمون فرضیه مطرح شده متن حاضر در یک مقدمه و سه فصل سازماندهی می‌گردد فصل نخست با عنوان مفاهیم و روش درصدد تعریف و ایضاح مفاهیم مورد استفاده در پژوهش و نیز فراهم نمودن چارچوب مفهومی و نظری مناسب برای آزمون فرضیه در چارچوب رویکرد فقه حکومتی است. فصل دوم با عنوان مختصات روشی فقه حکومتی عهده دار تبیین

تفاوت‌های روش شناختی رویکرد فقه حکومتی با سایر رویکردهای فقهی در دوره معاصر است و تلاش می‌شود ضمن بررسی مبانی کلامی و اجتهادی این رویکرد نسبت آن با فقه سیاسی رایج روشن گردد و در ادامه مختصات هندسی فقه حکومتی به مثابه فقه اداره نظام معرفی می‌گردد. فصل سوم با عنوان بررسی مناسبات فرد و دولت در فقه حکومتی می‌کوشد فرضیه تحقیق را مورد آزمون قرارداده و در چارچوب فقه حکومتی مسئولیت‌های فرد و دولت بررسی و تحلیل گردد. و در نهایت خلاصه و جمع‌بندی از تحقیق ارائه می‌گردد.

www.ketab.ir